

Els Trobadors Catalans

Antoni Rossell

DINSIC
Publicacions Musicals

Els Trobadors catalans

1a edició: desembre de 2006

Disseny coberta: Francesc Ruestes

Maquetació: DINSIC GRÀFIC

L'edició d'aquesta obra ha comptat amb la col·laboració de la Generalitat de Catalunya

© **Antoni Rossell**

© **DINSIC Publicacions Musicals, S.L.**

Santa Anna, 10, E 3a, 08002 - Barcelona

Imprès a: Càlamo - Produccions Editorials

Via Augusta, 2 bis - Barcelona

tel. 93 238 81 76

Dipòsit legal: B-46966-2006

ISBN: 978-84-96753-04-4

La reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment, comprenent-hi la reprografia i el tractament informàtic, com també la distribució d'exemplars mitjançant lloguer i préstec, resten rigorosament prohibides sense l'autorització escrita de l'editor o entitat autoritzada, i estaran sotmeses a les sancions establertes per la llei.

DISTRIBUEIX: DINSIC Distribucions Musicals, S.L.

Santa Anna, 10 - E 3 - 08002 Barcelona

tel. 34.93.318.06.05 - fax 34.93.412.05.01

e-mail: dinsic@dinsic.com

<http://www.dinsic.es> - <http://www.dinsic.com>

Per a Martí i Ernest, demiurges i clarividents.

*Tis done! –I saw it in my dreams;
no more with Hope the future beams;
my days of happiness are few:
Chill'd by misfortune's wintry blast,
my dawn of life is overcast;
Love, Hope, and Joy, alike adieu!
Would I could add Remembrance too!*

(Lord Byron)

...e de joi e d'amor m'escon.

(Bernart de Ventadorn BdT 70,43)

*Forçoso é acrescentares uma rosa à mão.
E mais, desenterrares o antigo arrabil.
Assim mui gentil e homem poderás planher
Teu sobrafã de sobramar
Solange Sohl em forma de ar.*

(Augusto de Campos)

*Dixo o poeta
Que temos o intre sen tempo do presente
E eu ben creo nese traxe provisorio,
Na sua verdade humilde sen ornamento,
No seu engado tutelar.*

(Xavier Lama)

*Amb tanta la dolor les arracades
al penjoll de la vinya de la nit
no es mouen perquè el cor ara s'esquinci:
els enamoradissos de l'ocell,
amb la testa de mort enllumenada,
ens migpartim al crit del cel del vespre
com el cor de Guillem de Cabestany
i l'ocell fa el revolt a la tortaxa
tres cops potser; l'ocell de juvenesa,
la mà parada de la nit als núvols,
l'ocell que és tot ferida quan vivim.*

(Pere Gimferrer)

*Després de l'elefant de Berbezilh,
no convé en la desgràcia temptar
el destí, ni cantar sota un fanal.*

(Susanna Rafart)

A manera de preludi

La meua llarga freqüentació – potser massa llarga – de la lírica medieval, la dels gallecs però també la dels trobadors en occità (d'origen sia provençal, sia català o italià) i al mateix temps de la poesia de l'ars nova del Trescents, m'ha ofert no poques ocasions de confrontar la meua experiència de filòleg, interessat per la crítica textual, amb la dels musicòlegs, atents sobretot – però no exclusivament – als problemes de l'escriptura musical i de la seva interpretació i transcripció en notació moderna. Una confrontació entre dues disciplines paral·leles que tendencialment s'ignoren i que tanmateix, quan aconseguixen trobar-se, resulten molt sovint complementàries, és a dir, recíprocament subsidiàries, col·laborant (cadascuna amb les pròpies eines de treball) en la solució de qüestions – relatives a la poesia trobadoresca – que afecten l'una i l'altra; una confrontació que, en el cas de la lírica dels trobadors, seria – com tothom sap – indispensable, per l'estreta vinculació que text poètic i text musical tenien en la poesia romànica dels orígens; una confrontació de la qual he comprovat personalment la utilitat per a resoldre – o almenys intentar resoldre – alguns dels *loci critici* d'una textura verbal que exigeix la intervenció del restaurador. Els resultats tangibles – sobretot en la col·lació métrico-melòdica – determinats pels contactes, directes o indirectes, amb col·legues musicòlegs com ara Agostino Ziino, Manuel Pedro Ferreira i, fa uns anys, Antoni Rossell, m'han convençut que l'anàlisi melòdica dels textos que ens han pervingut amb transcripció musical – i fins i tot l'aplicació dels paràmetres musicològics als que n'estan desproveïts – ens poden donar una ajuda consistent en la restauració de les cançons medievals. I és per això que he acceptat amb molt de gust d'escriure unes ratlles, un breu preludi a aquest llibre d'Antoni Rossell.

Un llibre que és una introducció clara i exhaustiva al coneixement d'una cultura, o més ben dit, d'una civilització que ha marcat d'una manera global el món europeu de l'edat mitjana i totes les seves manifestacions literàries, i que ha posat els fonaments de la poesia moderna; un llibre didàcticament preciós en el qual tanmateix no manquen aportacions originals a l'estudi del fenomen trobadoresc; i finalment, un llibre que posa a l'abast dels filòlegs una renovada i moderna clau de lectura del connubi text música, indispensable per a una correcta comprensió de la lírica medieval.

Giuseppe Tavani
Roma 2006

Introducció

Com ens percebem els propis catalans i com entenem la nostra cultura és el que realment ens defineix davant de propis i estranys. Aquesta reflexió m'ha vingut sovint arran de la definició de “catalanitat” de certs materials culturals, sobretot si el que analitzem té “lletra”, és a dir, una manifestació oral o escrita que s'expressa en una llengua. Que hi ha un fenomen trobadoresc medieval català és indiscutible, i la prova en són les planes que a continuació podrem llegir. No obstant, està clar que aquesta manifestació lírica és en una llengua diferent de la catalana, la llengua occitana, i no per aquesta raó els estudiosos i investigadors de més prestigi, com per exemple Martí de Riquer, deixen d'adjectivar aquesta lírica com a “catalana”. La lírica trobadoresca forma part del que des de fa molts anys la comunitat científica internacional ha denominat *literatures romàniques*, enteses com els materials orals i literaris redactats en el moment de l'aparició de les llengües romàniques, és a dir, les llengües derivades del llatí, quan aquestes no eren encara considerades ni incorporades en una consciència nacional. L'occità va ser la primera llengua de cultura i civilització internacional europea (del territori geogràfic que avui denominem Europa) després del llatí; el francès antic va ser llengua continental del que avui constitueix la part nord de França però també d'Anglaterra; el català es parlava a Nàpols i Sicília, és a dir, quan encara no s'havia delimitat la llengua a un territori i a una circumscripció política.

I parlem de *literatures romàniques* perquè en la seva pluralitat lingüística formen part d'una concepció literària comuna, d'unes tradicions literàries i estètiques que els confereixen una unitat. Els trobadors catalans, abans de tot, pertanyen a aquest ampli moviment literari que els fa copartípeps dels *trouvères* francesos, però també dels *trobadores* gallecs i de la primera poesia italiana. La pertinença de la lírica trobadoresca catalana en llengua occitana a aquesta estètica i a aquest grup de literatures és el que ha dotat la literatura catalana medieval, aquesta sí en llengua catalana, d'una tradició i d'una vàlua que l'han projectada internacionalment i durant segles. És per aquesta raó que les històries de les literatures catalanes no han renunciat mai a començar per la literatura occitana escrita en terres catalanes, malgrat la contradicció que per alguns suposa que la primera literatura catalana no estigui redactada en llengua catalana. Sobre la pertinença o no d'aquesta literatura al patrimoni català, només cal acudir al que els diccionaris consideren “català”: “**català** –ana *adj.* I *m.* I *f.* Natural de

Catalunya. *Adj.* Relatiu o pertanyent a aquest país o als seus habitants” (Diccionari Pompeu Fabra); “Natural de Catalunya o dels Països Catalans. Relatiu o pertanyent a Catalunya o als Països Catalans, a llurs habitants o a llur llengua...” (Diccionari de l’Enciclopèdia). Després d’aquestes definicions caldrà reflexionar sobre què entenem per “catalanitat”, que no és cap problema quan ens referim a obres d’art que no utilitzen la llengua com a mitjà d’expressió. En les actuals circumstàncies de minorització lingüística -en termes sociolingüístics- de la llengua catalana, està clar que és literatura catalana, en primer lloc, aquella que s’expressa en llengua catalana. No obstant, ja en tenim un bon exemple -el de la lírica trobadoresca catalana- per valorar la literatura que es fa a Catalunya en una altra llengua que no és la catalana, i que no només pot influir en la literatura en llengua catalana, sinó que pot ser un factor de prestigi per al nostre país, tot i sabent que és primordial preservar i protegir el nostre patrimoni lingüístic i literari en llengua catalana.

Vull destacar en aquesta introducció la intenció d’aquest llibre. En primer lloc, es tracta d’aplegar una informació que a hores d’ara, i pel que fa a la literatura catalana i occitana, es troba de manera dispersa, o en alguns casos està restringida a materials manuscrits o bibliogràfics poc o gens accessibles en les nostres biblioteques. En segon lloc, i crec que aquí rau l’originalitat d’aquest treball, presento l’edició musical de la lírica trobadoresca catalana. Només hi va haver un intent de fer-ho per part de Mossèn Higiní Anglès (1935), l’edició musical en aquesta obra, tot i no ser completa, va suposar un intent de valorar musicalment el patrimoni musical trobadoresc català. En aquesta publicació reprenc la voluntat d’Anglès, i hi afegeixo aquelles informacions històriques i literàries que permetin al lector situar i comprendre millor el protagonisme de Catalunya en la lírica trobadoresca. A més presento tres *contrafacta*, reconstruccions melòdiques, que poden permetre interpretar musicalment tres poesies fins ara sense música, dues de Cerverí de Girona i una altra d’Huguet de Mataplana.

El llibre està estructurat en tres apartats, un primer capítol titulat ***La lírica trobadoresca: Una introducció general***; un segon capítol, ***Catalunya i els trobadors***, i el tercer dedicat pròpiament als trobadors catalans, ***Els trobadors catalans***. Una nota més que em cal afegir és la justificació del primer capítol (***La lírica trobadoresca: Una introducció general***). He dubtat molt abans d’incorporar aquesta part en el llibre, però l’experiència docent de més de vint anys m’ha convençut que parlar o escriure sobre la lírica trobadoresca no és fàcil, car la poesia i la música tenen un lèxic específic i tècnic gens fàcil per al públic que s’inicia en aquests temes. Així, des de la tècnica de versificació, transcripció o composició musicals, fins a aspectes més ideològics o fins i tot de poètica literària és necessària una contextualització i, sovint, una definició. El punt de partida d’aquest capítol ha estat un article que vaig escriure l’any 2003 per al catàleg de l’exposició “Càters i trobadors” que va publicar el Museu d’Història de Catalunya, i que aquí he augmentat i ampliat.

Pel que fa a la bibliografia utilitzada cal esmentar els treballs del mestre Martí de Riquer en tres obres fonamentals en l’estudi dels trobadors, dels quals he de confessar que en sóc deutor, i bona mostra en són les nombroses referències que aquest llibre conté: l’edició magistral de l’obra del trobador català Guillem de Berguedà (1971); la *Història de la Literatura Catalana*

(1964); i la magnífica antologia de *Los trovadores* (1975), que encara avui continua sent la millor obra de difusió de la poesia occitana trobadoresca i manual universitari d'estudiosos i especialistes. Tres treballs més d'Asperti (1999) i d'Aurell (1989 i 1994) han guiat l'orientació historicofilològica d'aquesta obra. Sense aquestes obres el present treball hauria sigut de difícil realització. Tots els textos occitans d'aquest llibre provenen de les edicions que cito expressament en la Bibliografia, i els textos de les *vidas* estan extrets de Boutiere, Schutz (1973). Cada text citat porta la indicació del número de trobador i obra (BdT) segons Boutière, J. i Schultz, A-H. i Cluzel, I-M. (1964). Jo mateix he realitzat totes les traduccions dels textos que apareixen en la present edició.

Vull agrair, molt sincerament, a Francesc Ruestes el disseny i realització de la portada d'aquest llibre, bona mostra de la seva capacitat per copsar en una imatge el complex univers poètic i musical del repertori trobadoresc. Una vegada més he d'agrair a Rosa Medina Granda la seva atenta i minuciosa lectura, així com els seus encertats suggeriments. A Chus, per tot.

Antoni Rossell
Sant Cugat del Vallès 2006

CAPÍTOL I

LA LÍRICA TROBADORESCA: UNA INTRODUCCIÓ GENERAL

I. 1. Els trobadors i la literatura

En un text medieval occità que recrea la *vida* -fictícia- d'un dels primers trobadors, Marcabré, se'l defineix com a *trobaire*:

Trobaire fo dels premiers c'om se recort

[Trobador fou dels primers qu'om recordi]

(Ed. Boutière-Schutz, 1973)

com l'iniciador d'una nova activitat. La lírica trobadoresca marca un abans i un després de la creació literària i musical de l'edat mitjana, i aquesta nova estètica va irrompre en el món romànic amb una vitalitat tal que va crear models literaris que avui encara són imitats, comentats i estudiats.

La poesia dels trobadors és una poesia laica, aristocràtica, composta en occità, i la innovació d'aquesta lírica rau en el fet que, malgrat haver assimilat la tradició metricomusical d'origen mediollatí i litúrgic, no ha triat la llengua llatina per a l'expressió poètica. L'etimologia de *trobador* ens remunta a l'activitat musical de *tropare*, un sistema dinàmic d'imitació melodicotextual d'origen litúrgic.

Els trobadors i els "autors" medievals entenien l'activitat creadora no com a quelcom necessàriament novedós, sinó com una elaboració dins un desenvolupament temàtic amb unes bases fixades d'antuvi. A tal fi, l'"autor" està obligat a dirigir l'activitat creadora vers altres camps que el de l'estricta creació temàtica: a l'aspecte retoricoformal del discurs; a l'ideològic quant a la concepció del seu entorn; i al tractament psicològic dels personatges.

L'originalitat poètica de la lírica trobadoresca rau en la projecció de la personalitat creadora del trobador sobre una tradició retòrica: els clíxés retòrics són modificats per l'estil personal. Per a uns, el contingut d'aquesta lírica es redueix a variacions sobre un tema donat (Avalle i Dragonetti); per a d'altres, és una qüestió de poètica interactiva en el sentit formal (Zumthor i Pasero); i per a uns altres, el món de la literatura medieval és un reflex del món de "l'autor", ja sigui el món real o l'imaginari (Duby). Encara que el punt de partença siguin els mateixos textos medievals, cada opció epistemològica dirigeix llur interpretació cap a objectius diferents

i distants, resultant-ne doncs conclusions diferents i, molt sovint, contraposades. L'originalitat dels trobadors, doncs, no ha estat crear un nou model diferent al clàssic, sinó ultrapassar-lo partint de l'univers poètic de la imitació. Aquest procés retòric suposa una dialèctica entre els models emprats i els elements que genera el trobador en una nova obra, i això cal entendre-ho no només en una pla literal o lèxic, sinó també quant als aspectes retòrics/ideològics, arquitectònics/lèxics, mètrics i melòdics, rítmics/prosòdics, etc.

En utilitzar aquest sistema de composició literària fonamentat en la imitació, els trobadors desenvolupaven una activitat conforme al seu temps i a la seva formació, atenent els seus models i els seus mestres. La imitació pot ser rítmica o estructural; pot ser la “represa” d'una mètrica particular, d'un motiu literari, d'un context o d'una estructura. L'objectiu de la imitació dels clàssics llatins a l'edat mitjana respon, en el seu conjunt, a una preocupació estètica. L'art d'escriure s'adquireix en l'estudi de les obres mestres dels *auctores*. La imitació en el món medieval estava concebuda com un principi fecund de la creació artística, i, per això no exclouia l'originalitat. La imitació dels clàssics no és un símptoma de pobresa literària, sinó que constitueix una tècnica literària. L'objectiu final és reviure l'esplendor dels antics autors per superar-los i progressar en l'art literari (Meyer 1871; Meyers 1987). Aquesta imitació, representada moltes vegades per una simple repetició verbal, implica un diàleg entre l'imitador i el seu model, de tal manera que el significat del nou text s'enriqueix d'una manera extremadament econòmica.

I.1.a. Lírica trobadoresca i context històric

El marc històric del món trobadoresc és principalment el d'Occitània des del segle XI fins a començaments del XIV. És l'època de les conquestes de Sicília i Anglaterra per part dels normands, de les croades a Terra Santa, del floriment de les literatures romàniques. A més de la lírica trobadoresca, es cultiven gèneres de gran importància literària històrica i social com la cançó de gesta, gènere de transmissió oral com la lírica i que es cantava, i la novel·la com a gènere llegit en veu alta, i també de difusió escrita. És el temps del naixement i la consolidació dels repertoris polifònics, dels repertoris musicals litúrgics, o del desenvolupament del teatre de tradició no aristotèlica. És aquest període el que genera gran nombre de traduccions tant del llatí com de les llengües àrabs. Són els temps dels monestirs i els ordes religiosos i militars. Dels viatges i les cròniques de Marco Polo. Pel que fa a Catalunya, aquest període s'enquadra entre els darrers anys del govern del comte Ramon Berenguer III i els primers anys del regnat de Jaume II.

Cronològicament la lírica trobadoresca se situa entre els començaments del segle XII (a partir de les dates del primer trobador que trobem documentat) i les darreries del segle XIII, coincidint amb el llarg període de decadència i crisi política de les corts del sud de França. La croada contra els albigesos (1208-1229), beneïda per Inocenci III i encapçalada per Simon de Monfort, al servei del rei de França, suposà l'aniquilació econòmica i ideològica dels pro-

tectors dels trobadors. En realitat el poder reial de la casa francesa, en veure perillar la seva hegemonia, volgué minar el sistema feudal del sud, ajudat per l'orde religiós dels dominics, un orde jove que més tard es convertiria en l'orde inquisidor. El resultat foren la intervenció del rei de França (1226) i el tractat de París (1229), a partir del qual aquesta corona annexonava els feus del sud. Encara que s'ha parlat de decadència de la lírica trobadoresca, posant com a exemple la fundació del Consistori del Gai Saber el 1323 a Tolosa, el qual intentava recuperar l'esperit i la pràctica trobadoresca, la lírica trobadoresca continuava viva a tot Europa. La "decadència" entesa com a tal suposa una òptica moderna de la qüestió, ja que ben bé podríem considerar els *trouvères* i els *minnesänger* com els dignes continuadors de l'art musical i poètic dels trobadors, així com gran part de la lírica medieval catalana o italiana (Asperti 1999; Paden 1995).

Segons Friedrich Diez, a partir de criteris literaris, podem dividir el floriment de la lírica trobadoresca en diferents èpoques: la primera, des dels orígens (finals del segle XI) fins al 1140; la segona, del 1140 al 1250, i la tercera, del 1250 fins a finals del segle XIII. Encara que aquesta divisió compta amb prou arguments de tradició literària, he preferit, tot i les òbvies imprecisions del sistema, situar els trobadors en un marc de successives generacions a fi de fer-nos càrrec dels seus contactes i dels seus contemporanis, la qual cosa influeix tan decisivament en la seva obra.

I.1.b. Vers i canço

*Farai chansoneta nueva,
ans que vent ni gel ni plueva:
ma dona m' assai' e.m prueva,
quossi de qual guiza l' am.
E ja, per plag que m' en mueva,
no.m solverai de son liam.*

[Faré una cançoneta nova, abans que venti, geli o que ploqui: la meua dama m'assetja i em prova (per veure) com me l'estimo. I ja, per plets que em posi, no em soltaré del seu lligam.]

(Guilhem de Peitieu, BdT 183,6: 1-6)

(Ed. Pasero 1973, VIII, 299-300)

El primer vers d'una composició lírica d'un dels primers trobadors d'obra conservada, el gran senyor Guilhem d'Aquitània, ens recorda la novetat de la creació, però també en una composició d'aquest mateix trobador trobem l'esment a la forma o al gènere del vers:

Farai un vers de dreit nien

[Faré un vers sobre absolutament res de res]

(Guilhem de Peitieu, Bdt 183,7 v. 1)

(Ed. Pasero 1973, VII, 196-8)

Versus és la rúbrica més freqüent per designar les peces líriques en llatí dins el repertori litúrgic de Sant Marçal de Limoges, i que tant va tenir a veure amb els trobadors i la seva lírica. Aquestes designacions no tenen sinó un sentit literari, i s'apliquen tant a poemes amb música com sense. Litúrgicament designà molt sovint el verset del gradual o de l'ofertori. La denominació de *versus* en sentit clàssic sembla haver estat emprada preferentment al segle XII. Fins al segle X no designava un gènere en concret. A partir del segle XII i complint la mateixa funció, el mot s'alternarà amb d'altres equivalents: *carmen*, *planctus* i *conductus*. Al monestir de Sant Marçal ha pres un significat d'alternança coral, tal com es manté en el drama litúrgic. Al monestir de Sant-Gall trobem el mot *versus* designant *trops* del *Versus* de Sant Gall. També es va identificar *versus* amb *conductus*, interpretant a la vegada aquest *conductus* com un *trop* d'introducció. Les relacions entre *versus* i *trop* estan clarament documentades i, per tant, relacionades amb l'activitat trobadoresca que deriva etimològicament de *tropare*. Les referències o la voluntat d'explicació de les vides de Marcabré i de Peire d'Alvernha, del fet que tot el que era cantat es deia *vers* i no *canço* confirmen, en primer lloc, que hi ha una preocupació literària de les generacions posteriors per aquests trobadors quant al gènere poètic, i, en segon, que l'activitat d'aquests trobadors es desenvolupava en un medi on la canço encara no estava consolidada i on el vers o *versus* designava tota composició lírica destinada a ser cantada.

Tant vers com canço es refereixen a una composició líricopoètica, amb una estructuració estròfica que regeix formalment tota la composició. Els mateixos trobadors opinen que no hi ha diferència entre ambdues composicions, per tant cal concloure que designen el mateix. La pregunta, si estem d'acord amb aquest pressupòsit, és: per què primer vers i després canço? Com he dit el *versus* no designava sempre una composició amb música, en canvi el terme *canço/chansoneta* és inequívoc, la música hi és inherent. A la poesia trobadoresca la música és indissociable al text, i per tant el terme *canço* s'imposa. En el moment que el trobador és conscient que compon quelcom diferent i consolidat de la lírica llatina, adopta la denominació de *canço* o *chanso*.

I.1.c. Les *trobairitz*

*Ai! bels amics, sivals un bel semblan
mi faitz enan*

*qu'ieu moira de dolor,
que-l amador
vos tenon per salvatge
car joia non m'ave
de vos don no-m recre
d'amar per bona fe
totztemps ses cor volatge.*

[Ai, bell amic, almenys feu-me un bell semblant abans que mori de dolor, perquè els enamorats us tenen per feréstec, car no rebo cap joia de vós, que jo no deixo d'estimar-vos sempre de bona fe, sense cor voluble.]

(Castelhoza, BdT 109,2: 10-18)

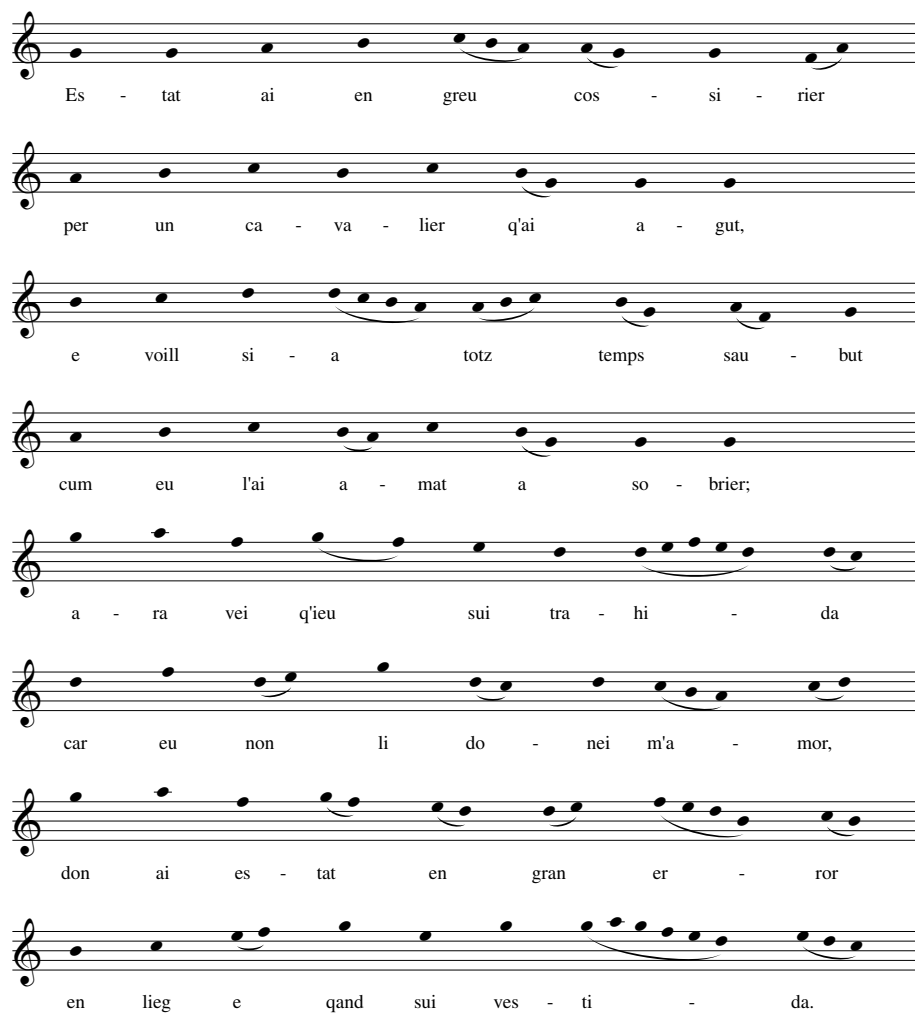
(Ed. Rieger 1991, XXX, 529-30)

Així comença una manifestació de la individualitat i de la passió amorosa de la *trobairitz* Castelhoza, una dama que componia versos i cançons corteses.

Les *trobairitz* inauguren, almenys documentalment, una important tradició de cançó femenina en llengua no llatina. En el repertori llatí el “jo” femení és present en els *Carmina Cantabrigensia*, en els *Carmina Rhipullensia* i en els *Carmina Burana*, però sobretot hi ha una personalitat no suficientment reivindicada, ni des de l'aspecte literari, místic, ni musical que és Hildegarda de Bingen. En llengua no llatina no podem oblidar els textos mossàrabs, ni els del *romancero* de tradició medieval. En l'àmbit de la lírica d'*oïl*, o escrita en francès antic, comptem amb un important repertori femení de possible tradició autòctona, les *chansons de toile* o d'*histoire*. Més tardanes, però no per això menys importants i singulars, són les *cantigas d'amigo* de la lírica galaicoportuguesa.

La cançó que té per subjecte i autor la dama es caracteritza per una transparència interior extrema. Sembla com si la poesia femenina defugís de malabarismes poètics i el seu objectiu fos, únicament, transmetre l'emoció, la sensibilitat. No ens estranyi si aquesta sinceritat expressiva arriba a extrems tals d'apassionament i sensualitat com el de la Comtessa de Dia en aquesta composició:

Manuscrit R 57c ; contrafacta de *Era-m cosselhatz sennhor* (BdT 70,6) de Bernart de Ventadorn

Es - tat ai en greu cos - si - rier
 per un ca - va - lier q'ai a - gut,
 e voill si - a totz temps sau - but
 cum eu l'ai a - mat a so - brier;
 a - ra vei q'ieu sui tra - hi - da
 car eu non li do - nei m'a - mor,
 don ai es - tat en gran er - ror
 en lieg e qand sui ves - ti - da.

*Estat ai en greu cossirier
 per un cavalier q'ai agut,
 e voill sia totz temps saubut
 cum eu l'ai amat a sobrier;
 ara vei q'ieu sui trahida
 car eu non li donei m'amor,
 don ai estat en gran error
 en lieg e qand sui vestida.*

BIBLIOGRAFIA

EDICIONS DELS TEXTOS CITATS

- Appel, C. (1892) *Provenzalische Inedita aus Pariser Handschriften*. Herausgegeben von Carl Appel. Leipzig. [Repr. Anastática, Wiesbaden 1967]. [ed. Reforciat de Forcalquier]
- Appel, C. (1920) *Der Troubadour Cadenet*. Halle: Niemeyer. [ed. Cadenet]
- Avalle, D'A. S. (1960) *Peire Vidal: poesie*, edizione critica e commento a cura di. Milano/Napoli: Riccardo Ricciardi. [ed. Peire Vidal].
- Bertoni, G. (1915) *I Trovatori d'Italia*. Modena: Orlandini. [ed. Peire de la Mula]
- Bond, G-A. (1985) "The Last Unpublished Troubadour Songs". *Speculum*, 60/4, pp. 827-849. Traducció al català a *Caplletra*, Girona, I, gener 1999, pp. 69-94. [ed. manuscrit Sant Joan de les Abadeses]
- Boutière, J. (1937) "Les poésies du troubadour Albertet," *Studi medievali* 10, pp. 1-129. [ed. Albertet de Sisteron]
- Cots, M. (1985-86) Las poesías del trovador Guillem de Cabestany, », *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 40 pp. 227-330. [Ed. Guillem de Cabestanh]
- Dejeanne, J.-M.-L. (1909) *Poésies complètes du troubadour Marcabru*, Toulouse: Privat. [ed. Marcabru]
- Frank, I. (1949) "Pons de la Guardia, troubadour catalan du XIIe siècle," *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* 22, pp. 229-327. [ed. Ponç de la Guàrdia]
- Frank, I. (1957), «Tomier et Palaizi, troubadours tarasconnais (1199-1226)», *Romania*, 78 pp. 46-85. [ed. Tomier e Palazi]
- Forestié, E. (1891) *P. de Lunel, dit Cavalier Lunel de Montech, troubadour du XIVe siècle*. Montauban. [ed. Peire Lunel de Montech]
- Fratta, A. (1996) *Peire d'Alvernhe: Poesie*, Roma: Vecchiarelli Editore.
- Guida, S. (1983) *Jocs poetici alla corte di Enrico II di Rodez*, Modena: Mucchi Editore. [ed. Guilhem de Murs]
- Johnston, R. C. (1935) *Les Poésies du troubadour Arnaut de Mareuil*, Paris: Droz. [ed. Arnaut de Mareuil]
- Kolsen, A. (1910-35) *Sämtliche Lieder des Troubadors Giraut de Bornelh*. 2 vol. Halle/Saale: Niemeyer. [textos: volum 1er] [ed. Giraut de Bornelh]
- Jeanroy, A. (1913) "Les 'coblars' de Bertran Carbonel, publiées d'après tous les manuscrits connus", *Annales du Midi* 25, 137-88. [ed. Bertran Carbonell]
- Lavaud, R. (1957) *Poésies complètes du troubadour Peire Cardenal (1180-1278)*, Toulouse: Privat. [ed. Peire Cardenal]
- Linskill, J. (1964): *The Poems of the Troubadour Raimbaut de Vaqueiras*. The Hague: Mouton. [ed. Raimbaut de Vaqueiras]

- Martin-Chabot, E. (1976 [1960]) *La Chanson de la Croisada Albigeoise*, 3 vol. Paris: Société d'Édition "Les Belles Lettres"
- Méla, Ch. (1990) *Chrétien de Troyes. Le conte du Graal*. ed. y trad., Paris: Lettres Gothiques.[ed. Chrétien de Troyes]
- Meyer, P. (1877) "Traité catalans de grammaire et de poésie", *Romania* 6, pp. 341-58.
[ed. Cerverí de Girona]
- Nicolau i d'Olwer, Ll. (1909) "Jaume I y los trovadors provençals", *Congreso de historia de la Corona d'Aragó*. Barcelona, pp. 389-407. [ed. Bernart Sicart de Marvejols]
- Pfaff, S.L.H. Edició de Guiraut Riquer, volum IV, dins Mahn, C.A.F. (1846-1853) *Die Werke der Troubadours in provenzalischer Sprache*. 4 vol. Berlin.[ed. Guiraut Riquer]
- Parducci, A. (1920) "Bonifazio di Castellana", *Romania* 46, pp. 478-511. [ed. Bonifaci de Castellane]
- Pasero, N. (1973) *Guglielmo IX d'Aquitania: poesie*. Modena: S.T.E.M. Mucchi. [ed. Guillem d'Aquitània]
- Pirot, F. (1972) *Recherches sur les connaissances littéraires des troubadours occitans et catalans des XIIe. et XIIIe. siècles. Les "sirventes-ensenhamens" de Guerau de Cabrera, Guiraut de Calanson et Bertrand de Paris*. Barcelona: *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. [ed. Guerau de Cabrera]
- Ricketts, P. T. (1964) *Les Poésies de Guilhem de Montanhagol, troubadour provençal du XIIIe siècle*, éditées par Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies. [ed. Guilhem de Montanhagol]
- Rieger, A. (1991) *Trobairitz* (Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie Band 233). Tübingen: Niemeyer. [ed. Castelloza; ed. Comtessa de Dia]
- Riquer, I. de, i Gómez, M. (2003) *Las canciones de Sant Joan de les Abadesses*. [ed. mauscrit de Sant Joan de les Abadesses]
- Riquer M. de (1947) *Obras completas del trovador Cerveri de Girona*, ed. M. de Riquer. Barcelona: Horta. [ed. Cerveri de Girona]
- Riquer, M. de (1971) *Guillem de Berguedà: I Estudios histórico, literario y lingüístico; II, Edició crítica, traducció, notas y glosario*, Abadía de Poblet. [ed. Guillem de Berguedà]
- Riquer, M. de (1972) «El trovador Huguet de Mataplana», in *Studia Hispanica in Honorem R. Lapesa*, I, Madrid: Gredos, pp. 455-494. [ed. Huguet de Mataplana]
- Riquer, M. de (1975) *Los Trovadores: historia literaria y textos*. 3 vol. Barcelona: Editorial Planeta [reproducció anastàtica 1983]. [ed. Formit de Perpinyà]
- Riquer, M. de (1996) *Les Poesies del trobador Guillem de Berguedà*, Barcelona: Quaderns Crema. [ed. Guillem de Berguedà]
- Roncaglia, A. (1950), "I due serventesi di Marcabruno ad Alfonso VII", *Cultura Neolatina* 10, pp. 157-83. [ed. Marcabru]
- Rossell, A. (1986) *Monodia Cortesana Trovadoresca. Seixanta-quatre transcripcions inèdites de Mn. H. Anglés*. Barcelona: Servei de Publicacions de L'Exc. Diputació de Barcelona, Dept. de Música de la Biblioteca de Catalunya.

- Rossell, A. (1999) *L'època dels trobadors*, Sitges. [ed. musical del mauscrit de Sant Joan de les Abadesses]
- Selbach, L. (1886) *Das Streitgedicht in der altprovenzalischen Lyrik*. Marburg: Elwert.[ed. Guillem Ramon de Gironella]
- Sharman, R. (1989) *The cansos and sirventes of The Troubadour Giraut Le Bornelli: a critical edition*, Cambridge: Cambridge University Press
- Spampinato M. B. (1978) *Berenguer de Palol*. Modena: S.T.E.M. Mucchi. [ed. Berenguier de Palazol]
- Squillacioti, P. (1999) Le poesie di Folchetto di Marsiglia. (Biblioteca degli *Studi mediolatini e volgari*, Nuova serie, XIV). Pisa: Pacini. [ed. Folquet de Marseille]
- Topsfield, L.T. (1971) *Les Poésies du troubadour Raimon de Miraval*. Paris: Nizet. [ed. Huguet de Mataplana]

BIBLIOGRAFIA GENERAL

- Akehurst, F.R.P. i Davis, J. M. (1995) *A Hadbook of the Troubadours*, Berkeley: University of California Press, cop.
- Adler, A. (1985) "Das politische Sirventes", en *Grundriss der romanische Literaturen des Mittelalters*, vol. V, Heidelberg, Carl Winter, VI, 1.
- Alberni, A. (2002) *El cançonier Vega-Aguiló (BC, mss. 7-8): estructura i contingut*, tesi Universitat de Barcelona.
- Alvar, C. (1977) *La poesía trovadoresca en España y Portugal*, Madrid.
- Alvar, C. (1978) *Textos trovadorescos sobre España y Portugal*, Madrid.
- Alvar, C. (1986) "Johan Soárez de Pavha, Ora faz ost'o Senhor de Navarra", in *Philologia Hispaniensa in honorem Manuel Alvar*, Madrid, pp. 7-12.
- Alvar, C. (2003) «Reyes trovadores», *Scène, évolution, sort de la langue et de la littérature d'oc. Actes du Septième Congrès Internacional de l'Association Internationale d'Études Occitanes (Reggio Calabria-Messina, 7-13 juillet 2002)*, ed. Rossana Castano, Saverio Guida i Fortunata Latella, Vol. I pp. 15-24.
- Anglade J. (1919-1920) *Las Leys d'Amors*. Toulouse-Paris.
- Anglés, H. (1935) *La música a Catalunya fins al Segle XIII*, Barcelona: Servei de Publicacions de la Diputació de Barcelona.

- Anglés, H. (1986), *Monodia cortesana trobadoresca: seixanta-quatre transcripcions inèdites de Mn.* Edició a càrrec d'Antoni Rossell, Barcelona: Diputació de Barcelona. Biblioteca de Catalunya.
- Anònim (ed. 1991) *Daurel e Beton*. Ed. Charmaine Lee, Parma: Pratiche.
- Anònim (ed. 1965) *Le voyage de Charlemagne à Jérusalem et à Constantinople*. Ed. Aebischer, P. Genève: Droz.
- Antonelli, R. (1979) «Politica e volgare: Guglielmo IX, Enrico II, Federico II», in Id. *Seminario Romanzo*, Roma: Bulzoni, pp. 7-109.
- Appel, C. (1892) *Provenzalische Inedita aus Pariser Handschriften*. Herausgegeben von Carl Appel. Leipzig. [Repr. Anastática, Wiesbaden 1967].
- Asperti, S. (1991) «Contrafacta provenzali di modelli francesi», *Messana*, 8, pp. 5-49.
- Asperti, S. (1995) *Carlo I d'Angio e i trovatori: Componenti «provenzali» e angioine nella tradizione manoscritta della lirica trobadorica*, Ravenna: Longo.
- Asperti, S. (1999) «I trovatori e la Corona d'Aragona», *Mot so razo* 1, pp. 12-31.
- Asperti, S. (2000), «Sordello tra Raimondo Berengario V e Carlo I d'Angiò», *Cultura Neolatina*, 60, pp. 141-159.
- Asperti, S. (2002), «Testi poetici volgari di propaganda politica (secoli XII e XIII)», *La propaganda politica nel basso Medioevo* (Todi, 2001), Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, pp. 533-59.
- Asperti, S. (2004) «L'eredità lirica di Bertran de Born», *Cultura Neolatina*, 64, pp. 475-525
- Aubrey, E. (1982) *A Study of the Origins, History and Notation of the Troubadour Chanson* Paris, Bibliothèque National, f. fr. 22543, University of Mariland.
- Aubrey, E. (1996) *The Music of the troubadours*, Bloomington (USA): Indiana University Press.
- Aubrey, E. (2004) «Word refrains and their music: Considerations and case studies from the troubadours», *Études de langue et de littérature médiévales offertes à Peter T. Ricketts à l'occasion de son 70ème anniversaire*, ed. A. Buckley i D. Billy, Turnhout, Brepols, 519-531.
- Aurell, M. (1981) «Les Troubadours et le pouvoir royal: l'exemple d'Alphonse Ier (1162-1196)», *Revue des langues romanes*, 85, pp. 54-67
- Aurell, M. (1989) *La Vièlle et l'épée: Troubadours et politique a la Provence au XIIIe sie cle*, Paris, Aubier.
- Aurell, M. (1994), «Chanson et propagande politique: les troubadours gibelins (1255-1285)», *Le Forme della propaganda politica nel Due e nel Trecento*, Roma: ed. Paolo Cammarosano, E cole Française, pp. 183-202.
- Avallé, D. S. (1993) *I manoscritti della letteratura in lingua d'oc*, Torino, Piccola Biblioteca Einaudi (reed. De La letteratura medievale in lingua d'oc nella sua tradizione manoscritta, Torino 1961).
- Avenoz, G. (2003) «Poetas catalanes del XV y trovadores. Pere Torroella y el Perillos tractat», *Scène, évolution, sort de la langue et de la littérature d'oc. Actes du Septième Congrès International de l'Association Internationale d'Études Occitanes (Reggio Calabria-Messina, 7-13 juillet 2002)*, ed. Rossana Castano, Saverio Guida i Fortunata Latella, I pp. 25-40.
- Bagué, E., Cabestany, J., Schramm, P. E. (1985) *Els Primers Contes-Reis*, Barcelona: Vicens-Vives.
- Baldwin, J. W. (1986) *The Government of Philip Augustus: Foundation of French Royal Power in the Middle Ages*. Berkeley .

ELS TROBADORS CATALANS

Antoni Rossell

&

C. Courtly Music Consort

Per a Paco Noy

1-El sirventès de la nostàlgia de la cortesa Dama de l'Unicorn (instrumental) ANTONI ROSSELL
Mireia Hernández orgue portatiu

Xavi Lozano percussions i xirimies.
Antonio Sánchez Barranco percussions

2 -*S'anc vos ame* (BdT 461,215c) ANÒNIM DEL CANÇONER DE SANT JOAN DE LES ABADESES
(ms. 3.871 BNC)

Antoni Rossell veu
Nova Euterpe veus
Josep Ferrer veu
Maria Incoronata Colantuono veu
Elisa Bucellatto veu
Anna Mauri veu
Iban Beltran rebec
Jaume Ayats veu i direcció cor

3-*Vida de Guillem de Cabestany* ANÒNIM
Josep Piera recitat
Xavi Lozano efectes
Antonio Sánchez Barranco efectes

4-*Mout m'alegra dousa votz per lo boscatge* (BdT 213,7) GUILHEM DE CABESTANH
(*contrafactum* de *Pour conforter mon cuer et mon courage* de Gautier de Coinci)

Antoni Rossell veu
Xavi Lozano efectes
Antonio Sánchez Barranco efectes

5-*Ara lauset* (BdT 461,24a) ANÒNIM DEL CANÇONER DE SANT JOAN DE LES
ABADESES (ms. 3.871 BNC)

Antoni Rossell veu
Anna Mauri veu

- Nova Euterpe* veus masculines
 Joseph Ferrer veu
 Jaume Ayats veu i direcció cor masculí
 Maria Incoronata Colantuono veu i direcció cor femení
 Elisa Bucellatto veu
- 6-*Amors merce non sia* (BdT 461,20b) ANÒNIM DEL CANÇONER DE SANT JOAN DE LES
 ABADESES (ms. 3.871 BNC)
- Antoni Rossell veu
 Clara Hernández viola
 Giovanni Albertocchi veu (recitat)
- 7-*Vida de Berenguer de Palou* ANÒNIM
 Josep Piera: recitat
 Xavi Lozano efectes
 Antonio Sánchez Barranco efectes
- 8-*Aital dona cum ieu sai* (BdT 47,3) BERENGUER DE PALOU (Ms. R 37c2)
 Antoni Rossell veu
 Xavi Lozano xirimia
 Antonio Sánchez Barranco percusió
- 9-*Totz temoros e doptans* (BdT 47,12) BERENGUER DE PALOU (Ms. R 37b2)
 Antoni Rossell veu
 Clara Hernández viola
- 10-*Dona, si totz temps vivia* (BdT 47,7) BERENGUER DE PALOU (Ms. R 37b3)
 Antoni Rossell veu
 Rafeu Sichel viola de roda
- 11-*Ab la fresca clardat* (BdT 47,1) BERENGUER DE PALOU (Ms. R 37b)
 Antoni Rossell veu
 Clara Hernández viola
- 12-*Dona, la genser qu' om vey* (BdT 47,6) BERENGUER DE PALOU (Ms. R 37c1)
 Antoni Rossell veu
 Rafeu Sichel viola de roda
- 13-*Bona dona, cuy ricx pretz fai valer* (BdT 47,4) BERENGUER DE PALOU (Ms. R 36d)
 Antoni Rossell veu
 Mireia Hernández orgue portatiu
- 14-*Si ai perdut mon saber* (BdT 379,2) PONÇ D'ORTAFA (Ms. R 30 c)
 Antoni Rossell veu
 Xavi Lozano flauta
- 15-*De la gensor qu' om vey' , al mieu semblan* (BdT 47,5) BERENGUER DE PALOU (Ms. R 37a)
 Antoni Rossell veu

Iban Beltran	rebec	
16- <i>Tant m' abelis joys et amors et chans</i>	(BdT 47,11)	BERENGUER DE PALOU (Ms. R 37d1)
Antoni Rossell,	veu	
Iban Beltran	rebec	

C. Courtly Music Consort

Antoni Rossell	veu, direcció i concepció musical
Clara Hernández	viola
Mireia Hernández	orgue portatiu
Xavi Lozano	instruments de vent i percussions
Iban Beltran	rebec
Rafeu Sichel	viola de roda
Antonio Sánchez Barranco	percussions i efectes
<i>Nova Euterpe</i>	veus
Jaume Ayats	veu i direcció cor masculí
Josep Ferrer	veu
Maria Incoronata Colantuono	veu i direcció cor femení
Elisa Bucellatto	veu
Anna Mauri	veu

Programa concebut per Antoni Rossell

Recerca, transcripcions, interpretació i edició de les fonts manuscrites: Antoni Rossell

Creació i elaboració del acompanyaments instrumentals: Antoni Rossell

Enregistrament efectuat a l'Església de Santa Maria de Llerona (Barcelona) el 5, 6 i 7 de març de 2003

Enregistrament: Albert Moraleda

Fonts manuscrites:

Manuscrit anònim de Sant Joan de les Abadeses conservat a la Biblioteca Nacional de Catalunya (BNC), el manuscrit 3.87 (segle XIII)

Manuscrit R de la Bibliothèque Nationale a París, fr. 22543 (c. 1300)

Agraïm sincerament la col·laboració de Susana Rafart, Josep Piera, Manel Forcano, Xavier Dilla, i Chiara Cappuccio.

Agraïm especialment a Ramon Andrés haver-nos facilitat una viola de braç per l'enregistrament, i a l'*Obradoiro de Instrumentos* de *O Centro de Artesanía e Deseño da Deputación de Lugo* la cessió per l'enregistrament d'una de les violes de braç del programa de reconstruccions dels instruments medievals de Palacio de Xelmírez, obra conjunta de Christian Rault, Francisco Luengo, Luciano Pérez i John Wright

ÍNDEX

A MANERA DE PRELUDI	5
INTRODUCCIÓ	7
CAPÍTOL 1	
LA LÍRICA TROBADORESCA: UNA INTRODUCCIÓ GENERAL	11
I. 1. Els trobadors i la literatura	11
I.1.a. Lírica trobadoresca i context històric	12
I.1.b. Vers i <i>canço</i>	13
I.1.c. Les <i>trobairitz</i>	14
I.1.d. Els joglars	20
I.1.e. La formació dels trobadors	22
I.1.f. La llengua occitana	24
I.1.g. L'amor cortès	25
I.1.h. Tractats medievals de poètica cortesana	30
I.1.i. Els manuscrits	30
I.1.j. La mètrica i la versificació	30
I.1.k. Els gèneres literaris	31
I.1.l. <i>Trobar Leu, Trobar Clus, Trobar Ric</i>	34
I.1.m. La lírica dels trobadors: poesia formal, poesia estructural	35
I.1.n. Intertextualitat	36
I.2. Els trobadors i la música	37
I.2.a. <i>Trope</i>	38
I.2.b. Creació melòdica, imitació i intermelodicitat	38
I.2.c. Oralitat i memòria	40
I.2.d. Música monòdica	41
I.2.e. Els manuscrits musicals	42
I.2.f. Paleografia musical	44
I.2.g. La transcripció	44
I.2.h. Les alteracions	46
I.2.i. Forma musical i estructura melòdica	47
I.2.j. Text i música a la lírica trobadoresca	48
CAPÍTOL 2	
CATALUNYA I ELS TROBADORS	49

II.1. La corona catalana i els trobadors: els inicis.....	49
II.2. La monarquia catalana i el conflicte càtar	52
II.3. Jaume I, trobadors i noblesa. El conflicte angeví i la corona catalana	62

CAPÍTOL 3

ELS TROBADORS CATALANS.....	67
III.1. Amanieu de Sescars (?~1278-?~1295)	67
III.2. Anònims: Manuscrit de Sant Joan de les Abadesses ♪	68
III.2.a <i>S'anc vos ameï, era-us vau desaman</i> (BdT 461,215c) ♪	69
III.2.b. <i>Ara lausetz</i> (BdT 461,27b) ♪	71
III.2.c <i>Amors, merce non sia</i> (Bond 461,20b) ♪	74
III.2.d. <i>Era-us preg</i> (BdT 461,251b) ♪	76
III.3. Berenguer d'Anoia (?~1300).....	76
III.4. Berenguer de Palou (?~1165) ♪	77
III.4.a <i>Aital dona cum ieu sai</i> (BdT 47,3;vv. 1-16) ♪	78
III.4.b. <i>Ab la fresca clardat</i> (Bdt 47,1) ♪	80
III.4.c. <i>Bona dona, cuy ricx pretz fai valer</i> (BdT 47,4) ♪	83
III.4.d. <i>De la gensor qu'om vey' , al mieu semblan</i> (BdT 47,5) ♪	86
III.4.e. <i>Dona, la genser qu' om vey</i> (BdT 47,6) ♪	87
III.4.f. <i>Dona, si totz temps vivia</i> (BdT 47,7) ♪	90
III.4.g. <i>Tant m' abelis joys et amors et chans</i> (Bdt 47,11) ♪	93
III.4.h. <i>Totz temoros e doptans</i> (BdT 47,12) ♪	96
III.5. Bernat Vidal (?~1270).....	98
III.6. Cerverí de Girona - Guillem de Cervera (?~1259-?~1285) ♪	98
III.7. Formit de Perpinyà [Segle XIII?]	103
III.8. Frederic III (Barcelona 1272 - Palerm 1337), rei de Sicília (1295-1337).....	105
III.9. Guerau de Cabrera (finals del segle XII, començaments del segle XIII)	108
III.10. Guillem de Berguedà (?~1138-?~1192)	110
III.10.a. El plany a Ponç de Mataplana: una nova interpretació	115
III.11. Guilhem de Cabestany (?~1212) ♪	120
III.12. Guillem de Murs (?~1268-?~1270).....	124
III.13. Guillem de Ribes (?~1140)	125
III.14. Guillem Ramon de Gironella (segona meitat del segle XIII)	126
III.15. Guiraut del Luc (?~1190-?~1194)	129
III.16. Huguet de Mataplana (...1185-1213...) ♪	131
III.17. Jaume II (1267-1327)	134

III.18. Jofre de Foixà (?~1276-?~1295)	135
III.19. Lo bord del rei d'Aragó (?~1291-?~1310)	139
III.20. Olivier del Temple (?~1269)	139
III.21. Ot de Moncada (anterior a 1130)	140
III.22. Palazol [Palaol]	141
III.23. Peire de la Roca (segona meitat del segle XII).	141
III.24. Peire Raimon de Tolosa (?~1180-?~1221)	142
III.25. Peire de Montsó (segona meitat del segle XII)	143
III.26. Peironet (?~1268)	144
III.27. Pere el Salvatge (?~1285)	144
III.28. Pere el Gran (1240-1285)	144
III.29. Pere Galceran (c. 1350?)	147
III.30. Ponç de la Guàrdia (?~1154-?~1188)	147
III.31. Ponç d'Ortafà (?~1184-1246) ♪	149
III.32. Ponç Hug IV, comte d'Empúries (comte de 1277 a 1313)	151
III.33. Raimon Vidal de Besalú (?~1196-?~1252)	152
III.34. Ramon de Rosselló (mitjan segle XIII)	152
III.35. Rei Alfons (<i>Lo Reis d'Aragon</i>) (?~1154-1196)	152
III.36. Tremoleta (mitjan segle XII)	156
 BIBLIOGRAFIA	
EDICIONS DELS TEXTOS CITATS	159
BIBLIOGRAFIA GENERAL	161
BIBLIOGRAFIA DELS TROBADORS CATALANS	171
 <i>CD ELS TROBADORS CATALANS</i>	 198